

Kritische bijdragen

Beroepsvorming in internaatsverband*)

M. A. J. M. Matthijssen

Onder bovenstaande titel zijn een aantal inleidingen gebundeld, die werden gehouden op de eerste K.M.A.-studiedagen in maart 1965. Zoals de ondertitel uitdrukt zijn in deze publikatie zowel sociologische beschouwingen (deel I) als concrete ervaringen van bij het internaatswezen betrokkenen (deel II) opgenomen. Het boek wordt afgesloten met een korte samenvatting van de discussies (deel III).

Men mag wel zeggen, dat het belang van het boek in het eerste deel ligt. Deel II bestaat uit vóór-wetenschappelijke impressies over recente ontwikkelingen in enkele oudere internaatsvormen, nl. het Groot-Seminarie voor R.K. priesters (*W. Stoop*), de Koninklijke Militaire Academie (*D. Mantz*), het Koninklijk Instituut voor de Marine (*A. J. de Graaff*). De in deze drie bijdragen gesignaleerde tendenzen zijn samen te vatten in één zin: alle besproken internaatsvormen tenderen naar een grotere openheid. Deze tendentie, die vooral in het artikel van Stoop goed wordt geadstrueerd, past volkomen in het denkraam van de drie sociologische beschouwers, zodat theorie en praktijk in dit opzicht mooi parallel lopen. Deel II bevat nog een vierde specifieke ervaring, nl. met betrekking tot een „nieuwe internaatsvorm”, de campus aan de Twentse hogeschool (*K. S. Levisson*). Ik kom daarop nog verder terug, maar wil eerst aandacht schenken aan deel I.

In het eerste deel bezien de sociologen Van Hessen, Lammers en Van Doorn het internaat als een sociaal systeem. Zij doen dit ieder op eigen wijze, maar wel zo, dat de drie beschouwingen goed bij elkaar aansluiten: „de eerste laat zien waardoor het internaat ontstond, de tweede wat het teweegbrengt, terwijl de laatste de maatschappelijke houdbaarheid van de internaatsformule traceert (Van Doorn in zijn Woord Vooraf).

Van Hessen's historische terugblik is zonder meer boeiende lectuur en zeer leerzaam. Hij plaatst de bakermat van het moderne internaat in het Concilie van Trente (1563) en verbindt aldus de opkomst er van met de hervorming van de priester-

*) N.a.v.: *Beroepsvorming in internaatsverband. Sociologische beschouwingen en specifieke ervaringen*. Onder redactie van Prof. dr. J. A. A. van Doorn. Universitaire Pers, Rotterdam, 1965. 132 blz.

opleiding. Hij laat zien hoe de internaatsstructuur in 200 jaar tijd evolueert van het familiale model naar het straffe kostschoolmodel en hoe daarmee gepaard gaat de toenemende geneigdheid om de elite te vormen in isolement en een geest van afgezonderdheid. Het hoogtepunt in deze ontwikkeling wordt bereikt in de negentiende eeuw, waarin de „elitestilering” geschiedt door indoctrinatie en progressieve priviligering (van de laagste naar de hoogste klas) op een structurele basis van segregatie en isolering. Intussen is het initiatief van Trente ten behoeve van de vorming van de clericale elite al lang overgenomen voor de vorming van de wereldlijke elite (bijv. de Engelse public schools). Interessant is de adstructie van het ontstaan van twee sociologische typen, waarvan het ene gekenmerkt wordt door een relatieve jeugdautonomie (in de protestantse landen) en het andere door een absoluut autoritair leid regime (in de katholieke landen). Van Hessen besluit zijn artikel met het opsommen van een aantal factoren die het internaat als opleidingsinstituut van betekenis hebben teruggedrongen.

Lammers biedt in zijn artikel een onderzoekmodel aan, dat — naar hij meent — op een analytische basis kan verschaffen voor diagnose en therapie van knelpunten en problemen van de opleiding in internaatsverband. Hij beschouwt daarbij het internaat als een sociaal systeem, een geheel van interdependente sociale en culturele processen. Dit artikel kan men eigenlijk niet samenvatten zonder de schrijver onrechtvaardig te doen. Men moet het in zijn geheel lezen. En men zal daar geen spijt van hebben, want men ontmoet hierin Lammers op zijn best. Ik tip zijn analyseschema alleen even aan. Het is geconstrueerd vanuit het viertal problemen waarmee volgens B. Parsons en anderen elke organisatie geconfronteerd wordt: aanpassing (input-probleem), culturele homogeniteit, sociaal-structurele samenhang, en doelverwezenheid (output-probleem). Een tweetal hypothesen, waarop Lammers veel nadruk legt, worden hier in verkorte vorm genoemd om zijn gedachtengang enigszins aan te geven. De eerste: het isolement van een opleidingsorganisatie t.o.v. de buitenwereld leidt tot hoge homogeniteit en hechte samenhang. De tweede: hoe groter de samenhang en homogeniteit der leerlingen, hoe groter de kans, dat zij ook later als beroepsbeoefenaren een homogeen en samenhangend korps zullen vormen. Aan het slot van zijn artikel vindt de auteur aansluiting op de bijdrage van Van Hessen, adstrueert hij zijn verwachting, dat de internaten tenderen naar een toenemende openheid.

Volgens Van Doorn is de primaire functie van het internaat de vorming van een korps. De bestaansgrond van het internaat is derhalve afhankelijk van de mate waarin korpsvorming van elite gewenst wordt geacht. Hij beredeneert dat de korpsformule minder hanteerbaar aan het worden is, maar acht daarmee het internaatssysteem niet veroordeeld, mits onder korpsvorming niet wordt verstaan de vorming van een „standaard-type”. Dit lijkt, in deze te pregnante formulering, nogal „tour de force”, maar Van Doorn motiveert zijn stelling wel, zij het mijns inziens te summier om helemaal overtuigend te zijn. De belangrijkste steunpunten van zijn redenering zijn, dat de toenemende vakspecialisatie leidt tot heterogenisering van de topgroepen, terwijl in onze steeds massaler wordende organisatievormen de behoefte aan homogeniteit in beleidsvoering, d.w.z. esprit de corps in de top, groter wordt. Het internaatssysteem moet wel worden aangepast, of worden vervangen.

door structuren met internoïde trekken — zoals de campus van de THT — maar de hoofdidee van het internaat — sociale integratie en homogenisering, d.w.z. korpsvorming blijft springlevend.

Levisson tekent in zijn bijdrage de hoofdlijnen van de Twentse campus-organisatie en geeft aldus een concrete toepassing van de stelling van Van Doorn, volgens welke internoïde structuren in onze tijd doelmatig kunnen zijn. Eerlijkheidshalve moet worden gezegd, dat zijn conclusies inzake de doelmatigheid van het Twentse experiment weinig gefundeerd voorkomen. Wij komen niet veel verder met het soort vage impressies, dat hij de lezer aanbiedt.

Hier is slechts één verzuchting op zijn plaats: wat jammer, dat men in Twente de kans voorbij heeft laten gaan om van de aanvang af de voortgang van het experiment met empirisch onderzoek te begeleiden. Als wij Van Doorn's gedachtengang ernstig willen nemen — en dat moeten wij — dan is een wetenschappelijke evaluatie van experimenten zoals er thans één in Twente plaats vindt, absoluut noodzakelijk. „Beroepsvorming in internaatsverband” is een belangrijk boek, niet het minst omdat hierin enkele kundige sociologen zich hebben uitgelaten over een systeem, dat tot nu toe alleen de belangstelling van pedagogen had. Het boek is het waard, dat het in ruime kring gelezen wordt, en dat er uitvoerig over wordt gediscussieerd. Wat mijzelf betreft, heb ik er wel behoefte aan enkele kritische kanttekeningen te maken.

De elite-massa verhouding. In de eerste plaats is het een opvallend verschijnsel, dat alle auteurs het internaat beschouwen vanuit het gezichtspunt van de elite. Dit is natuurlijk legitiem, maar het maakt de beschouwingen wel eenzijdig. Van Hessen, Lammers en Van Doorn wijzen allen op de schaduwzijden van het isolement. Dit schept weliswaar gunstige condities voor korpsvorming (culturele homogeniteit, sociale integratie) maar dit houdt tevens in het gevaar van kastevorming. Niet voor niets hebben, zoals Van Hessen en Van Doorn stellen, de grote totalitaire ideologieën uit het verleden het machtige instrument van opleiding in apartheid aangewend om hun elites te vormen. Alle inleiders zijn zo zeer geëngageerd met het streven naar korpsvorming van elite, dat de schaduwzijden onderbelicht blijven. Het sterksr komt dit tot uitdrukking bij *Lammers*. Zijn analysemodel, hoe knap het ook is, brengt alleen het intern functioneren van het internaatssysteem voor het voetlicht. Dit is des te opvallender, daar hij zijn bijdrage opent met een citaat van de marine-man Vermast (van 1933), waarin deze de kastegeest („een onmaatschappelijk overwaardigheidscomplex”) als een ongewenst bijproduct van het marine-opleidings-internaat aan de kaak stelt. Het analysemodel, dat Lammers ter beantwoording van de door Vermast opgeroepen vragen introduceert, gaat gewoon langs deze vragen heen. Ik zou zelfs zeggen, dat Lammers in zijn voortreffelijk betoog nog eens onderstreept, dat de homogenisering en de sociale integratie, zoals die in het internaat optreden, wel noodzakelijk tot aliënatie t.o.v. de grote samenleving moeten leiden. Het betoog van Lammers had dan ook — wanneer hij vanuit een ander referentiekader had geredeneerd — heel goed kunnen uitlopen op een verwerping van het internaatssysteem. Er valt bij Lammers echter geen enkele opmerking in die richting te lezen. *Van Doorn* gaat het meest nadrukkelijk op het hier gestelde probleem in, wanneer hij stelt „...moet in ieder geval worden vermeden: het ontstaan van een

„kaste'” (blz. 77) en verder: „het korps is per definitie exclusief” (blz. 78). De sequentie die Van Doorn hieruit trekt, is evenwel niet de verwerping van de internaatsformule. Hij zoekt de oplossing alleen in het oproepen en stimuleren van genkrachten in het vormingsmilieu, die de korpsleden moeten uitrusten met nodige „social skill”.

Zoals gezegd is het gekozen referentiekader van de inleiders eenzijdig. Het is noodzakelijk hun beschouwingen over het internaat aan te vullen met beschouwingen vanuit een ander referentiekader, nl. de plaats van de elite in de open democratische samenleving van heden. Het past niet in het kader van dit artikel hier uitvoerig in te gaan. Dit zou trouwens meer studie vereisen. Ik wil slechts twee punten naar voren halen.

Als Van Doorn gelijk heeft wanneer hij poneert dat het korps per definitie exclusief is, moet de vraag worden gesteld, of kastevorming niet een onafwendbaar nevenprodukt is van korpsvorming in internaatsverband. Mijn eerste afleiding hiervan treft de algemeen maatschappelijk consequenties die zijn weer te geven in de volgende hypothese: korpsvorming in internaatsverband voert tot versterking of standhouding van het antidemocratisch element in de samenleving. Deze hypothese is vatbaar voor toetsing in empirisch onderzoek.

Een tweede afleiding heeft betrekking op de functionele aspecten van het leiderschap, waartoe het korps is geroepen en is als zodanig veel fundamenteeler. Het is denkbeeldig, dat de inoefening van „social skill” in de internaatsvorming (zoals pleit door Van Doorn) niet meer effect heeft dan de beheersing van enkele sociale technieken, een vernisje dus, waar de onderlaag van het kastebewustzijn nog zichtbaar delijk doorheen schijnt. Er kunnen kardinalen en bisschoppen zijn, die uit hoofde van hun ambt de liefde prediken zonder zelf de liefde werkelijk te belijden. Ook kan men zich een officierskorps of een bestuurscollege voorstellen, dat geen besluitvorming vooraf te doen gaan door overleg, maar dat in feite alleen staat tot schijnoverleg, omdat het kastebewustzijn de leden verhindert hun oordelen geschikt serieus te nemen. Wat houdt het leiderschap dan nog in? In een extreme situatie kan de inhoud van het leiderschap tenderen naar nul: zoals wellicht het geval is (was) in zekere katholieke landen, waar de bisschoppelijke hiërarchie zich niet bewust van wat er onder het volk leeft — een schijngestalte van leiderschap in stand houdt (hield) door het uitgeven van directieven, waar de meerderheid van de gelovigen zich niets van aantrekt (of aantrok).

In minder extreme situaties zijn de gevolgen van een kasteachtig leiderschap minder desastreus, maar zij zijn niettemin aanwijsbaar. Amerikaans onderzoek heeft aangetoond, dat „participative leaders” (d.w.z. leiders die hun leiderschapsfunctie uitoefenen door de groepsleden hierin te betrekken) meer invloed op de gang van zaken uitoefenen in de groep dan autoritaire leiders. De laatsten hebben ogenschijnlijk een grotere macht dan de eersten, daar zij alles voor het zeggen hebben, maar hun invloed is desondanks geringer, omdat zij weerstand oproepen en/of overtuigende geïnformeerd zijn over hetgeen in de groep omgaat.¹⁾

Dit onderzoekresultaat geeft steun aan de veronderstelling, dat een elite die

¹⁾ R. Likert, *New Patterns of Management*. 1961. Zie o.m. blz. 179-180.

leiderschap is bekleed, alleen dan doelmatig kan functioneren, wanneer zij de opvattingen en strevingen van de massa in haar beleid verdisconteert. Daarvoor is nodig, dat de elite met de karavaan van volgers contact onderhoudt en zich daarmee verbonden voelt. Naarmate de korpsvorming binnen de elite sterker is, zal aan deze voorwaarde minder zijn voldaan. Deze al te summiere uiteenzetting moge illustreren, dat er aan korpsvorming in internaatsverband nog meer facetten zijn dan door de inleiders in het licht zijn gesteld. Deze andere facetten verdienen m.i. zorgvuldige overweging en toetsing, alvorens men tot zulke geprononceerde uitspraken komt als in de discussies op de K.M.A.-dagen van 1965 zijn gedaan („Geboden lijkt een internaatsopleiding voor beroepen, waarvoor de totale inzet van de persoonlijkheid nodig is; men kan zelfs vragen of daarom niet de medische opleiding met de internaatsvorm gediend zou zijn” blz. 121-122).

Wat is een internaat? Het is, geloof ik, geen muggenzifterij aan te dringen op een duidelijke omschrijving van het begrip internaat. De discussie, die naar wij hopen nog niet is afgelopen, kan spoedig in de mist gaan, wanneer hierin niet een duidelijk standpunt wordt ingenomen.

In de eerste plaats moet worden vastgesteld, dat in het boek „Beroepsvorming in internaatsverband” alleen maar een bepaald type internaat aan de orde is, nl. het internaat voor beroepsvorming, dat zijn bestaansgrond vindt in elitevorming. Daarnaast bestaan heel andere vormen van internaten, zoals internaten voor voogdijkinderen, maar ook kostscholen met een huishoudschool-, uloschoolopleiding enz., waar kinderen uit zeer uiteenlopende milieus en om de meest uiteenlopende redenen zijn ondergebracht. Deze internaatsvormen hebben geheel andere functies en ook een andere problematiek en daarom is het zinvol uitdrukkelijk vast te stellen, dat deze categorieën hier niet in discussie zijn. Dat moet dus alsnog gaan gebeuren.²⁾

Wat dan de wel besproken internaatsvormen betreft, de drie hoofdinleiders hantieren allen een nogal schimmig internaatsbegrip. *Van Hessen* zegt, dat het idee van elitevorming in internaatsverband niet verbonden is aan een bepaalde historische verschijningsvorm i.c. de kostschool. Hij wekt de indruk — dat wordt niet helemaal duidelijk — dat hij ook volkshogescholen en conferentiehuizen tot de internaten wil rekenen. *Lammers* maakt het begrip internaat helemaal tot iets mistigs door elke scheiding tussen juist-nog-wel en net-niet-meer internaat te verwerpen en liever te spreken van een continue variabele. *Van Doorn* schijnt een enger internaatsbegrip te hanteren door tegenover „traditionele internaten” te stellen „functionele alternatieven van het internaat” en een „opleiding met internoïde trekken” (de Twentse campus), maar zeker is dat niet; even later nl. ziet hij in de Twentse campus toch weer zoiets als een internaat, door te stellen dat men in Twente bezig is met „het systematisch herformuleren van een oude en bekende vormingsformule, het internaat.” Men kan de kwestie niet afdoen met een reactie in de geest van: „man, waar maak je je druk over”. Als men zich in de terminologie niet aan bepaalde uitspraken houdt, is de kans groot, dat men in de discussie langs elkaar heen praat,

²⁾ Aan de laatstgenoemde categorie van internaten is een afzonderlijk nummer gewijd van het tijdschrift *Dux* (november 1965). De daarin opgenomen artikelen zijn echter weinig fundamenteel en van een wat onduidelijke wetenschapsdiscipline.

omdat de — onuitgesproken — privévoorstellingen, die iedereen van het internat heeft, elkaar niet dekken.

Nadenkend over een formulering voor een passende begripsomschrijving realise ik mij hoe moeilijk deze te vinden is. De verschijningsvormen van het internaat : legio en de omschrijving moet dus ruimte voor verscheidenheid laten. Ik kom ook niet verder dan het formuleren van een aantal minimumvoorwaarden, waaraan m.i. moet zijn voldaan om van een opleidingsinternaat te mogen spreken. De zijn:

- segregatie, d.w.z. het samenwonen van de leerlingen in een geografisch afgegrensd de ruimte;
- isolering, d.w.z. buitenstaanders kunnen niet ongereglementeerd deze ruimte betreden; omgekeerd kunnen de leerlingen deze ruimte niet ongereglementeerd verlaten.

Ik geef deze omschrijving gaarne voor een betere. De omschrijving heeft in elk geval tot voordeel, dat we hiermee van de last van de continuë variabele af zijn.